

Sadržaj Kaštelanskog zbornika bit će za mnoge zanimljiv i mislim da ga treba uvrstiti u skupinu gdje se već nalazi Senjski i Podravski, a i neki drugi zbornici. Vrlo je zanimljiv i zbog objavljivanja najnovijih rezultata istraživanja, te znači prvu ali i vrlo dokumentiranu informaciju o onome što se radi na kaštelanskom području, koje nam s obzirom na svoju vrijednost još uvijek nije dovoljno poznato.

Mira Kolar-Dimitrijević

IVAN LAJIĆ, Stanovništvo dalmatinskih otoka. Povijesne i suvremene značajke depopulacije, Consilium, Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, Biblioteka »Demografske povijesne studije«, Zagreb, 1992., 329 str.

Povijest, gospodarstvo, društveni, kulturni i demografski razvoj dalmatinskih otoka višestruko je izazovna problematika koja od istraživača iziskuje svestran, interdisciplinaran i metodološki raznovrstan pristup.

Cilj studije I. Lajića je, kako to i sam autor ističe u uvodnom poglavlju (7–16), pružavanje »utjecaja privrednog razvoja na kretanje stanovništva dalmatinskih otoka, prvenstveno na smanjenje njegova broja...« (9). Iako se u radovima demografa povijesna problematika najčešće zanemarivala, autor se potrudio obuhvatiti »sva relevantna povijesna razdoblja, gospodarske i političke mijene, koje su determinirale pulsiranje ukupnog kretanja otočkog stanovništva« (7). U djelu su obuhvaćeni dalmatinski otoci svrstani u šest otočnih skupina (zadarska, biogradska, šibenska, trogirski, splitska i dubrovačka), dok su otoci Brač, Hvar, Korčula, Lastovo i Vis obrađeni kao zasebne cjeline (11).

U poglavlju pod naslovom »Stanovništvo i društveno-gospodarski razvoj« (17–37) autor određuje osnovne pojmove demografskog istraživanja s težištem na odrednicama koje su u najužoj vezi s problematikom demografskog razvoja otoka (pojam stanovništva i depopulacije, suodnos društveno-gospodarskog i demografskog razvoja i sl.). U tim primjerima zapažamo ne baš sretan i zasigurno neprimjeren autorov odabir navoda iz djela marksističkih teoretičara (od tvoraca marksizma do predstavnika ruske i srpske marksističke škole).

Treća cjelina odnosi se na »Povijesne značajke naseljavanja dalmatinskih otoka i otočnih skupina« (39–85) i za povjesničare je zasigurno jedna od najzanimljivijih. Korištenjem dosadašnjih rezultata historiografije autor razmatranja o stanovništvu otoka započinje od najranijeg, pretpovijesnog vremena, kada su zabilježeni prvi znakovi obitavanja na tim prostorima (Hvar, Vis, Palagruža, Kornati); preko ilirske i grčke kolonizacije i rimskog doba, kao i hrvatskog doseljavanja, a nešto više zadržava se na razdoblju mletačke uprave u Dalmaciji od kada datiraju i prvi statistički podaci o broju stanovnika pojedinih otoka (16. st.). U vrijeme mletačko-turskih ratova, napose kandijskog rata, dolazi do bitnih demografskih promjena na dalmatinskom otočju, koje tada postaje značajno utocište izbjeglica s kopnenih, od turskog osvajača zaposjednutih hrvatskih krajeva. Propašću Venecije (1797.) i nakon razdoblja kratkotrajne austrijske uprave (do 1805.), napoleonska je Francuska (1806.–1814.) sa znatno više poleta i progresivnih ideja nastojala poboljšati oskudan život otočana (otvaranje škola, zakoni o morskome ribarstvu i sl.), a u vrijeme uplovljavanja ruske, britanske i francuske flote u vode Jadrana, borbe za dominaciju nad ključnim otocima arhipelaga (Brač, Hvar, Korčula, Lastovo, Vis) dalmatinsko otočje

postaje, više nego ikada do tada, poprištem prelamanja svjetskih političkih i vojnih interesa. Pedesetih godina 19. stoljeća dolazi do manjih depopulacijskih pojava (visoki mortalitet zbog epidemija kolere i malarije, godine gladi i nerodice), a u drugoj polovici 19. st. za počinju procesi gospodarske, političke i demografske preobrazbe koji će se manifestirati kroz vidljivo poboljšanje materijalne osnove dalmatinske poljoprivrede, buđenja hrvatske nacionalne svijesti i kroza svojevrstu demografsku eksploziju.

»Kretanje stanovništva dalmatinskih otoka u periodu od 1857. do 1931. godine (1948)« naslov je poglavlja (87–110) u kojem autor, koristeći se kao osnovnim izvorom austrijskim i (za kasnije razdoblje) jugoslavenskim popisima pučanstva, istražuje demografska kretanja na otocima. U razdoblju do 1890. primjetan je porast pučanstva na dalmatinskim otocima, koji je znatno dinamičniji nego u ostalim dijelovima Dalmacije i Hrvatske, a poradi općega gospodarskog blagostanja stopa emigracije je najniža. Bitne demografske promjene bilježimo u razdoblju od 1890. do 1931. Na prijelazu stoljeća nastupaju intenzivne migracije, pretežito u jednom smjeru (otok-kopno), a oko 1931. počinje razdoblje globalne depopulacije. Godine 1945. populacija otoka spustila se na najmanji zabilježeni broj u prvoj polovici 20. stoljeća Blagi revitalizirajući pomak nastupit će prema popisu stanovništva iz 1948., a vitalnije kratkotrajno razdoblje uslijedilo je u međupopisnom razdoblju 1948.–53. godine

»Utjecaj društveno-gospodarskih i demografskih promjena na iseljavanje s dalmatinskih otoka u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća« (111–142) bitno je za otkrivanje i objašnjenje problema depopulacije dalmatinskih otoka u 20. stoljeću. Emigracije u 19. i 20. stoljeću uglavnom su pritom uzrokovane gospodarskim, a tek djelomično političkim i ostalim razlozima (pojedinačne migracije, školovanja, ženidbe i sl.). Otočna emigracija ovisila je pretežito o dva čimbenika: razini razvijenosti središta kontinentalnog priobalja i mogućnostima transkontinentalnog iseljavanja. Raščlanjajući gospodarske uzroke emigracija autor se iscrpnije zadržava na najvažnijim: krizi otočkog vinogradarstva zbog uvođenja vinske klauzule i filoksera, ali i zbog stoljetnih kolonatskih ograničenja te propadanju jedrenjaka i krizi brodogradnje uzrokovane prelaskom na parobrodarstvo.

Razmatrajući nadalje »Ukupno kretanje stanovništva i privredni razvoj otoka nakon II. svjetskog rata« (143–223) autor ističe da je demografski posebno značajno razdoblje 1948–53., jer je to posljednji period u kojem dalmatinski otoci doživljavaju porast stanovništva. Državna politika tada ne čini ništa na podizanju gospodarskog razvoja otoka, čemu posebice pridonosi politika svekolike industrijalizacije, udaljene od otočkih centara. Osnovni migracijski pravac otočana usmjeren je prema priobalju, gdje otočani predstavljaju glavni biološki »rezervoar« naraslih potreba za radnom snagom umjetno stvorenih i naraslih industrijskih središta. Trend smanjivanja stanovništva na otocima nastavlja se i u razdoblju 1961.–71., ali su u tom razdoblju zabilježeni i početni kvalitativni pomaci na području gospodarskog razvoja (turizam, elektrifikacija, pojačanje brodskih pruga i cestovnih komunikacija na samim otocima). Popis stanovništva iz 1981. potvrdio je postojeću tezu da je depopulacija dalmatinskih otoka »jedan dugotrajan i već odmakli proces koji je svojim negativnim efektima postao ozbiljna kočnica daljnjem društveno-gospodarskom razvoju« (186), dok je tek popis proveden 1991. donio nove, nakon 1953., prvi put zabilježene pozitivne demografske pomake.

»Strukturne značajke stanovništva, demografske i socijalno-gospodarske posljedice depopulacije« (225–257) poglavlje je u kojem autor razmatra dobnu strukturu dalmatinskih otoka, ističući da ih u poslijeratnom razdoblju karakteriziraju samo dva tipa dobne strukture. Do 60-ih godina sve otoke i otočne skupine svrstava u tzv. stacionirano stanovništvo, dok dobna struktura iz 1961. pokazuje da se stanovništvo otoka iz stacioniranog transformiralo u regresivni tip. Pojava produbljivanja depopulacije odražava se i na sve prisutniji proces izumiranja domaćinstava, a, posredno, i čitavih naselja i otoka. Depopulacija se, upozoruje autor, izravno odražava i na promjene u veličini naselja. Stoga samo ona naselja koja se svestrano uključuju u široku turističku ponudu održavaju ili povećavaju broj stanovnika. Nasuprot njima, naselja neorganizirana i zasnovana na uskoj sezonskoj turističkoj ponudi ne odolijevaju utjecaju depopulacije (257).

U posljednjim cjelinama knjige (»Demografske projekcije kretanja stanovništva dalmatinskih otoka i otočnih skupina«, 259–266; »Revitalizacija dalmatinskih otoka«, 267–294) autor donosi, matematičkim i statističkim proračunima izvedene projekcije osnovnih demografskih pokazatelja dalmatinskih otoka 2001. godine, te, u sklopu pronalaženja teorijskog modela revitalizacije otoka, objavljuje usporedne primjere nekih europskih zemalja (Italija, Grčka, Velika Britanija, Francuska).

Zaključno poglavlje (295–300) sažet je zbir osnovnih zaključaka svih tematskih cjelina knjige.

Na kraju knjige nalaze se sažetak na engleskom jeziku (301–302), popis korištene literature i izvora (303–309), popis tablica, karata, slika i grafikona (311–314), te kao posebno vrijedan prilog – brojni grafikoni i tabelarni pregledi osnovnih pokazatelja demografskog razvoja dalmatinskih otoka u poslijeratnom razdoblju. Studija završava sadržajem (325–327) i biografijom autora knjige (329).

Studija I. Lajića, sveukupno gledajući, predstavlja zapažen doprinos poznavanju demografskog razvoja, ali i općepovijesnih, napose gospodarskih i društvenih prilika na dalmatinskom otočju od najranijeg vremena do današnjih dana. Ono što se pri zaključku ipak nameće kao neminovna i danas očita činjenica, napose kada je riječ o posljednjim dijelovima knjige (pogled u budućnost otočja), jesu suvremena ratna događanja na hrvatskim prostorima, koja, iako nisu najizravnije zahvatila otoke, u velikoj mjeri predstavljaju čimbenik koji će određivati njihov razvoj. Činjenica je da je turizam kao vodeća gospodarska djelatnost većine otoka, zbog ratnih operacija u neposrednom zaleđu priobalnih središta (napose na zadarskim, biogradskim i šibenskim otocima), u znatnoj mjeri usporen i u fazi izrazite stagnacije. S druge strane, izbjeglo stanovništvo u nemalom je broju smješteno upravo na otoke, što također može uzrokovati, ovisno o (ne)mogućnosti njihova povratka, izvjesne demografske promjene na pojedinim otocima. Budućnost dalmatinskih otoka, njihov gospodarski i društveni razvoj te, prije svega, za njihov opstanak najpresudnija demografska kretanja, ovisit će u velikoj mjeri o razvoju suvremenih (vojnih i političkih) prilika na prostoru Republike Hrvatske.

Lovorka Čoralčić